

De Warmondse Patriottische Sociëteit

door Anja Schrage

Inleiding

Tegenwoordig kennen we in Nederland het Republikeins Genootschap, waarvan ook enkele Warmonders lid zijn, bijvoorbeeld Jules Bos.¹ Dat is echter niet alleen een fenomeen van nu. Aan het eind van de achttiende eeuw was een dergelijk genootschap in veel dorpen en steden in Nederland zeer actueel. In Warmond bestond de groepering met de naam Warmondse Patriottische Sociëteit.

Om over Warmond iets te kunnen zeggen moeten we eerst eens kijken hoe de stand van het land destijds was. Veel mensen waren de regenten meer dan beu en wilden niet langer het stadhouderlijk gezag van prins Willem V van Oranje (1748-1806). Ze wilden meer macht voor de burgers en meer democratie. De volgelingen van de prins werden de Prinsgezinden of Orangisten genoemd en zijn tegenstanders waren de Patriotten. De leiders van de patriotten werden *Keezen* genoemd. Het dragen van kleu-

De oude Franse kostschool, later r.k. seminarie.

rige symbolen werd verboden. Veel patriotten droegen vervolgens een zwart lint aan hun hoed in de vorm van de V van "vrijheid". De prinsgezinden droegen de oranje kokarde.

Buitenlandse gebeurtenissen

Over het algemeen laat men de patriottische tijd beginnen in 1780 bij het begin van de vierde Engelse Oorlog (1780-1784). De Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783) was een inspiratie voor veel volkeren om in verzet te komen tegen bestaande overheersingen en regeringen. In Frankrijk betekende de Franse Revolutie (1789-1799) de gewelddadige overgang van het Franse koninkrijk naar een republiek.

Ondertussen in Nederland

In Nederland ging het er meestal wat minder heftig aan toe, maar de gebeurtenissen waren wel heel ingrijpend. Vreedzaam was het ook lang niet altijd. Er werden over en weer ruiten ingegooid en er waren scheld- en vechtpartijen. In feite was toch wel sprake van een burgeroorlog. De wat bange en incapabele stadhouder prins Willem V van Oranje Nassau werd in 1785 gedwongen Den Haag te verlaten en vertrok naar paleis het Loo in Apeldoorn. Zijn echtgenote Wilhelmina van Pruisen (1751-1820) was het daar niet mee eens en vertrok naar Den Haag. Ze werd, zoals we met geschiedenis allemaal leerden, op 28 juni 1787 tegengehouden bij Goejanverwellesluis bij Gouda. Dat betekende in eerste instantie het einde van het bewind van de prins, maar zijn zwager koning Frederik Willem II van Pruisen (1744-1797) schoot met een leger zijn zus en zwager te hulp waarmee de stadhouderlijke heerschappij door Willem V (tijdelijk) werd hersteld.²

Drs. P. verwoordde het aldus:

<i>Stukje geschiedenis</i>	<i>De vrouw van de Prins</i>	<i>Goejanverwellesluis</i>
<i>Willem de Stadhouder</i>	<i>Wilde het staatsbelang</i>	<i>Hield men haar tegen</i>
<i>Of, om nauwkeurig te zijn</i>	<i>Vertegenwoordigen</i>	<i>In strijd met de wet</i>
<i>Willem Vijf</i>	<i>Zou zij het Kezen dan toestaan?</i>	<i>Nooit zoiets meegemaakt!</i>
<i>Liet met noodlottige</i>	<i>Geenszins!</i>	<i>Schennis van majesteit</i>
<i>Onbesluitvaardigheid</i>		<i>Dit incident</i>
<i>Iedereen rommelen</i>		<i>Werd in Duitsland beroemd</i>
<i>In zijn bedrijf</i>	<i>Dus de karos gepakt</i>	<i>Met het gevolg dat men</i>
	<i>Naar 's Gravenhage toe</i>	<i>Alleronhebbelijkst</i>
<i>Nu eens een ander beeld</i>	<i>Om iets te doen</i>	<i>Nu nog een Hollander</i>
<i>Pruisische eigenwaan</i>	<i>Aan dat Kezenverzet</i>	<i>Käsekopf noemt³</i>
<i>Want Wilhelmina</i>	<i>Doch in 't agrarische</i>	

Warmond

In Warmond was een groep erg blij met het herstel in zijn rechten van prins Willem V.⁴ Hierbij ontstonden echter flinke ongeregelheden, waaronder vecht- en scheldpartijen. Uit de verhalen van onruststokers blijkt onder meer:

Dat hij ook heeft gehoord van de zoon van Pieter Hoogervorst, al ten tijde van de Warmonder Kermis, dat ze de Paape en de Keeze bij malkander zoude doen, daarop een kerk bouwe en daar bovenop een galg en dan daar de Paap laten preeken. Dat Bart ook had gezegd dat zulks bij de koekkraam was uitgeroepen.

Patriotten en Frankrijk

Bij het herstel van het gezag van Willem V zouden de patriotten niet veilig zijn en zij vluchtten alle kanten op, waaronder naar Frankrijk, waar de leus Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap inmiddels een belangrijk “wapen” was geworden. Onder leiding van generaal Pichegru (1761-1804) vielen de Fransen op verzoek van de patriotten Nederland binnen en in 1795 moest de prins opnieuw en nu definitief vluchten. Hij wilde het liefst naar zijn bezittingen in Duitsland, maar de Staten Generaal dwongen hem om met zijn gevolg naar Londen te vertrekken. Hiermee ontstond de Bataafse Republiek (1795-1806) en waren de rollen voor het Oranjestad dus volledig omgedraaid. Dat de Fransen ook nog andere motieven kenden dan gemelde leus van de Franse Revolutie, zou blijken toen Napoleon in Frankrijk aan de macht kwam en Nederland eerst een Franse koning kreeg in de figuur van Lodewijk Napoleon, en uiteindelijk een provincie van Frankrijk werd.

Scheiding van kerk en staat in Nederland

De patriotten eisten ook de scheiding van kerk en staat. Die kwam uiteindelijk in 1796 tot stand. De hervormde (toen nog gereformeerde) godsdienst was niet langer staatsgodsdienst en dus ontstond voor allerlei godsdienstige groeperingen meer ruimte. Met name de katholieken profiteerden hiervan. Zij kregen eindelijk weer de bevoegdheid kerken te bouwen. Tot 1783 werd hiervoor door de burgerlijke overheden geen toestemming verleend.⁵

Scheiding van kerk en staat in Warmond

Hoe de situatie in Warmond was weten we niet. In ieder geval was er de Warmondse Patriottische Sociëteit. Wie in Warmond precies deel uitmaakten van deze sociëteit is helaas niet bekend. Je kunt je afvragen of wel sprake is van een vereniging met leden en ledenlijsten, zoals we die tegenwoordig kennen. Niet iedereen, met voorkeur voor een bepaalde partij, is ook daadwerkelijk lid van die partij. Een gevolg van de eerder genoemde scheiding tussen kerk en staat en vrijheid van Godsdienst was dat katholieken weer een eigen kerk konden hebben. In Warmond betekende dat in eerste instantie dat de katholieke gemeenschap, die de grootste godsdienstige groepering binnen Warmond was, de kerk bij de Oude Toren met school en pastorie terugkreeg. Tot de reformatie was dit immers een katholieke kerk geweest. De heer van Warmond, eigenaar van het kerkgebouw bij de Oude Toren, bemiddelde tussen de katholieken en de hervormden en wist te bewerkstelligen dat de katholieken niet door *naasting* eigenaar werden van de kerk met school en pastorie.⁶ Wel moesten de hervormden van Warmond hiervoor aan de katholieken een “schadevergoeding” betalen van f. 700,00. Dit bedrag gebruikten de katholieken om de vrijwel niet meer gebruikte remonstrantse kerk aan de Kerkdam te kopen.⁷

Warmonders voor de ene of de andere partij

Voor Warmond waren een aantal personen actief binnen de verschillende groeperingen, en wel

1. Hiëronymus van Alphen, prinsgezind;
2. Johannes le Francq van Berkheij, prinsgezind;
3. Baron C.P. van Leyden, patriot;
4. Betje Wolff en Aagje Deken, patriot.

Hiëronymus van Alphen

We weten dat Hiëronymus van Alphen, de bekende dichter van onder meer *Jantje zag eens pruimen hangen* en wonend op Leevliet in Warmond, uit traditie Oranjegezind was. Hij zou zich niet intensief hebben beziggehouden met de politiek, maar er is wel over hem geschreven: *Van Alphen's afkeer van de Patriotten deed niet onder voor die van zijn aristocratische principalen.*⁸

Schrijver en politicus Hiëronymus van Alphen.

Betje Wolff en Aagje Deken

Maar bijvoorbeeld Betje Wolff-Bekker en Aagje Deken, die 's zomers op het Huys te Warmont verbleven, waren patriot. Zij deden mee aan de strijd door middel van pamfletten. Bij het tijdelijk herstel van de rechten van prins Willem V vluchtten ook zij naar Frankrijk.

Hare geschriften ten voordeele van de zaak der patriotten waren altijd op den gepasten toon gestemd, en konden nimmer onaangename gevolgen voor haar hebben, ware het geschil op eene andere wijze dan door de gewelddadige tusschenkomst van Pruissische huzaren beslist geworden. Maar nu oordeelden zij met vele andere ingezetenen raadzaam den vaderlandschen bodem te verlaten en naar Frankrijk te wijken, waar zij Trevoux tot haar verblijf kozen. Bij de uitbarsting der Fransche staatsomwenteling woedde ook de vreesselijke moordbijl onder de onschuldige inwoners van het vreedzame Trevoux. Ook de Wed. Wolff werd voor den bloedraad gedaagd, en zij ontkwam de Guillottine slechts door hare gelukkige tegenwoordigheid van geest, en de vaardigheid van hare vernuftige en snedige antwoorden.⁹

Betje Wolff had als weduwe van dominee Wolff een pensioenuitkering. Dit soort pensioenen is bij de patriotten stilgezet. Betje schrijft een brief aan de Nederlandse volksvertegenwoordiging,

Schrijfsters en pamflettisten Betje Wolff en Aagje Deken.

die op dat moment weer op de hand van de Oranjegezinden was. En hoewel deze brief voor Betje heel belangrijk was opent ze de brief toch met de woorden:

Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap. Ze had wel lef zou je zeggen.

Burger Representanten!

De ondergeschreevene Elisabeth Bekker, Weduwe Adriaan Wolff, in zyn leven Predikant in

Heer van Warmond, Baron C.P. van

de Beemster, geeft met bescheidenheid te kennen, dat zy in het jaar 1787 haar Vaderland ontweken is, deels, om in het zachte Fransche klimaat haare zwakke gezondheid te herstellen, maar voornamelyk om zich aan het laatste Staatsbestuur te onttrekken, met rede beducht, of niet haare alom bekende zucht voor Vryheid & de rechten haars Vaderlands, haar aan nog erger beledigen zouden dan zy meermaal in eigen persoon onderging blootstellen.¹⁰

Baron Van Leyden

Dat Betje Wolff en Aagje Deken welkom waren op het Huys te Warmont kan niets anders betekenen dan dat ook baron C.P. van Leyden, die destijds op het kasteel woonde, patriot was. Van Leyden had zich al tijdens zijn studententijd tot de patriotten bekeerd en kreeg na 1795 belangrijke bestuurlijke functies.¹¹ Met het vorenstaande is nog niet aangetoond dat Betje Wolff en Aagje Deken en/of baron Van Leyden ook zelf actief waren binnen de Warmondse Patriottische Sociëteit.

Van Leyden was patriot omdat hij democratisering wilde, een betere vertegenwoordiging van meerdere groepen uit de samenleving en vrijheid van godsdienst.

Dat “meerdere groepen” wil in die tijd bepaald nog niet zeggen dat daaronder bijvoorbeeld ook landarbeiders vielen. De bollenteelt kwam pas in het midden van de negentiende eeuw goed op gang,¹² maar er waren wel arbeiders in de landbouw en ook bij enkele kleinere bedrijven en die hadden het slecht. Niemand die aan hun rechten dacht! Algemeen kiesrecht voor alle Nederlanders kwam pas in het eerste kwart van de twintigste eeuw tot stand. Vrouwen kregen pas als laatste het kiesrecht (1919).¹³

Johannes le Francq van Berkheij

Johannes le Francq van Berkheij, de Leidse lector en schrijver die op Zorgvliet aan de huidige Dorpsstraat 43 in Warmond woonde, was prinsgezind en werd uiteindelijk van de zeer patriottische Leidse universiteit verwijderd.¹⁴ Zijn biograaf, Arpots, meent dat onder de patriotten een intense haat werd gekoesterd tegen Johannes le Francq van Berkheij.¹⁵

Over Le Francq van Berkheij werd geschreven:

Hoe, Leydens Warmond, hoe, men tergt u VRANK EN VRIJ? Daar legt de Lector al! help, Trago, sta hem by, Of anders moet uw vriend, de POPPEMAN, hier Sneven! Neen, blyf, zyn kragt herleeft, hy stelt zig in de Bres, En tast in gramschap, naar 't ORANJEMOS-

*SELMES, Om aan zyn weerparty een roode veeg te geven; Maar Overmagt verwint, en loont zyn moed met hoon: Zy kroont hem met een kap – een kakstoel word zyn troon. Schenk Leydenaar! meer gunst aan Hesjes oude trooster, En maakt hem Prior van het vrouwlyk Poppen Klooster.*¹⁶ Van Berkheij fulmineerde in zijn pamfletten fel tegen de patriotten. Hij ondertekende deze pamfletten met zijn lijfspreuk Vrank en Vrij, een vrije aanpassing van zijn naam.¹⁷ Deze tekst komt voor op een pamflet gemaakt naar aanleiding van een rel met patriotten op 2 oktober 1784 waarbij Le Francq van Berkheij werd lastig gevallen op het Rapenburg in Leiden op het moment dat hij de universiteit verliet.¹⁸

Lector, schrijver en schilder Johannes le Francq van Berkheij.

Schutterijen en vrijkorpsen

Gerrit Klein uit Warmond sloot zich in 1787 aan bij het zogenaamde Vliegend Leger in Leiden. Burgers moesten bewapend worden om zo de strijd tegen de gevestigde macht aan te kunnen. In vele gevallen werden de oude schutterijen opnieuw tot leven geroepen. Dat moest ook in Warmond. De heer van Warmond had hiertoe in 1785 uitdrukkelijk opdracht gegeven, maar de toenmalige baljuw had hieraan geen gehoor gegeven en moest vertrekken.¹⁹

De Warmondse Patriottische Sociëteit hield zich niet alleen bezig met de strijd tegen de prins en consorten, maar bijvoorbeeld in 1795 werd een verzoekschrift aan de Staten van Holland gericht om de tol in Warmond op te heffen. Immers met de omwenteling van 1795 werden de heerlijkheidsrechten afgeschaft en voor een deel de macht van de heren en vrouwen van Warmond gebroken, dus kon ook de tol volgens de Warmondse Patriottische Sociëteit vervallen. Het lukte niet, omdat de tolheffing geen heerlijkheidsrecht was, maar volgens de vrouwe van Warmond berustte die heffing op een overeenkomst waar derden, zoals de Staten van Holland, niets mee te maken hadden.²⁰

De tolheffing in Warmond kan geen heerlijkheidsrecht zijn, omdat de tolheffing eerder toekwam aan de heer van kasteel Oud Teylingen of Lockhorst, die geen heer van Warmond was. De omzetting van een al dan niet heerlijk veerrecht in het recht om een brug te hebben met tolheffing, zoals dus in Warmond het geval was, impliceert dat met die omzetting het eventuele heerlijkheidsrecht al is vervallen.²¹

Veel plaatsen hadden of een patriottische sociëteit of een patriottisch vrijkorps. In sommige plaatsen hadden ze beide. Dit was bijvoorbeeld het geval in Gouda. Waarschijnlijk gold dit ook voor Warmond. In de raadsvergadering wordt vastgesteld dat de schutterij in 1787 bestaat uit 57 man. Vervolgens wordt gemeld:

*Bijeenkomsten etc. van het Exercitiegenootschap worden van hogerhand tot nader order afgelast. Raadsleden vragen zich af of ook de Franse Kostschool-jongheeren eronder begrepen zijn.*²² Het is natuurlijk de vraag wat hier precies staat: Was er een schutterij en een exercitiegenootschap of waren dit twee woorden voor hetzelfde en had de Franse kostschool blijkbaar een eigen

Stadhouder Willem V in 1788.

exercitiegenootschap? We zagen al dat de patriottische heer van Warmond in 1785 opdracht had gegeven tot herstel van de schutterij, hetgeen toen niet was gelukt. Blijkbaar was dat dus twee jaar later wel gelukt. Dat op bevel van hogerhand de bijeenkomsten van de exercitiegenootschappen waren afgelast is niet zo vreemd, want immers in 1787 was de macht van de prins hersteld en waren de patriotten gevlucht.

Magdalena van Schinne schreef in haar dagboek uitgebreid over deze roerige tijden. Zij maakte diverse tochtjes naar Warmond:

21 augustus 1788: *Terug thuis [vermoedelijk Rijnsburg] hebben we een tragikomische scene bijgevoond, namelijk verhoren van enkele aanhangers van de Prins, die hier in de maand augustus hulp waren komen zoeken om Warmond op z'n kop te zetten voor de goede zaak.*²³

Op 24 september 1787 legde Joh. de Jongh een verklaring af tegenover de baljuw van Warmond.

De Jongh en Leendert van der Wilk hadden een gerucht gehoord dat op de Huize Lockhorst vijftig gewapende mannen zouden zijn en dat Jacob Zandbergen uit Rijnsburg gezegd zou hebben dat ongeveer 1000 man van Katwijk en Rijnsburg zouden komen. Uiteindelijk is de baljuw Cornelis le Clercq ter plaatse gaan kijken en heeft niets aangetroffen. Wat van de beweringen waar is weten we niet, maar het geeft wel de gespannen toestand in die tijd goed weer.²⁴ De verklaringen van De Jongh en Van der Wilk sluiten goed aan bij het dagboek van Magdalena van Schinne.

In 1799 werd in Warmond het Groot-Seminarie opgericht. Natuurlijk was hieraan al een lange periode voorafgegaan. De strijd tussen patriotten en prinsgezinden speelde bij de oprichting van het seminarie en bij de keuze van de professoren een grote rol. Veel van de toekomstige hoogleraren waren prinsgezind of gezagsgetrouw, maar veel studenten en geestelijken in de regio waren patriot.²⁵ In 1796 kreeg Warmond voor het eerst weer een eigen katholieke kerk. Ook dat veranderde natuurlijk de verhoudingen in het dorp.

Eind achttiende eeuw was dus ook voor Warmond in meerdere opzichten een turbulente tijd, waar zeker nog meer over te vertellen zal zijn.

Voetnoten

- 1 Jules Bos, Warmond, lid van het Republikeins Genootschap, *Kom uit je bubbel*, ingezonden brief in NRC, 12 september 2022.
- 2 Voor het vorenstaande geraadpleegd: Dr. P. Geyl, *De Patriottenbeweging 1780-1787*, Amsterdam, 1947, Ruud Spruit, *Kokarde, Patriotten en Oranjeklanten op weg naar 1813-1815*, Houten/Antwerpen, 2012; J. de Rek, *Prinsen, patriciërs en patriotten*, Baarn, 1967; en Wikipediapagina's Patriotten; Prinsgezinden; Franse Revolutie; Vierde Engelse Oorlog: Prins Willem V; Aanhouding bij Goejanverwellesluis; en Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog. Overigens was de aanhouding van Wilhelmina niet bij Goejanverwellesluis maar bij Bonrepas aan het riviertje de Vlist aan de weg van Schoonhoven naar Haastrecht.
- 3 Bron: <https://muzikum.eu/nl/drs-p/stukje-geschiedenis-songtekst>.
- 4 A.G. van der Steur, *De illuminatie van 1788 te Warmond*, in Leids Jaarboekje 1960, blz. 162-171.
- 5 P.M. Toebak, *De eerste patriottenbeweging en het Hollandse plakkaat van 1730 voor de katholieken, een pleidooi voor verder onderzoek*, Archief voor de katholieke kerken in Nederland, jaargang 29, 1987, nummer 2, blz. 207 en volgende.
- 6 Naasting was een middeleeuws zakelijk recht, waarbij bij verkoop bedongen kon worden dat het betreffende goed door de verkoper kon worden teruggekocht eventueel tegen een vooraf bepaalde prijs. Dit zakelijk recht werd nu juist aan het eind van de achttiende eeuw afgeschaft maar het werd nog gebruikt voor het opeisen van goederen, met als argument dat die goederen altijd al eigendom van de eiser zijn geweest dan wel "onrechtmatig" aan de nieuwe eigenaar waren overgegaan. Het kerkgebouw met toehoren en school en dergelijke waren ook al bij de reformatie eigendom van de heer van Warmond. Naasting zou dan dus betrekking hebben op het recht het gebouw als eigen gebouw te gebruiken.
- 7 Dr. J.J. Woldendorp [predikant te Warmond], *De strijd om de kerkelijke goederen in Warmond in 1798*, opgenomen in: *Onder eigen vaandel*, drie-maandelijks theologisch tijdschrift, vierde jaargang, 1929, blz. 35-53.
- 8 Dr. P.J. Buijnsters, *Hieronymus van Alphen (1746-1803)*, Assen, 1973, blz. 222 en 243.
- 9 P.G. Witsen Geysbeek, *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters*. Deel 6 VIC-ZYP, 1827, lemma over Betje Wolff.
- 10 Brief uit Frankrijk van 8 juli 1795, opgenomen in *brieven van Betje Wolff en Aagtje Deken*, met aantekeningen door Dr. Joh. Dyserinck, Den Haag 1904, blz. 289.
- 11 Dr. P.J. Buijnsters, *Wolff en Deken, een biografie*, Leiden, 1984, blz. 301 (zonder vermelding van de bron waar Buijnsters deze stellingname aan ontleent). In het in noot 1 bedoelde vonnis bij de ongeregelde heden bij de illuminatie in Warmond werd met zoveel woorden gezegd dat baron Van Leyden ook patriot was.
- 12 Herman van Amsterdam en Peter van der Voort, *In de bollen, een eeuw landarbeid in de Bollenstreek*, Den Haag, 1985, blz. 7.
- 13 Monique Leyenaar, Jantine Oldersma en Kees Niemöller, *De hoogste tijd, een eeuw vrouwenkiesrecht*, Amsterdam, 2019, blz. 126.
- 14 Ruud Spruit, *Kokarde, Patriotten en Oranjeklanten op weg naar 1813-1815*, Houten/Antwerpen, 2012.
- 15 R.P.L. Arpots, *Vrank en Vrij, Johannes le Francq van Berkheij (1729-1812)*, Nijmegen, 1990 (publieksuitgave van het proefschrift), blz. 122.
- 16 ELO, Collectie Johannes le Francq van Berkheij.
- 17 Kokarde, Patriotten en Oranjeklanten, blz. 265 e.v.
- 18 Kokarde, Patriotten en Oranjeklanten, blz. 265 e.v.
- 19 ELO, Huisarchief Warmond, inv.nr. 225, volgnummer 91.
- 20 S.J. Fockema Andreae, *De tol aan het Warmonderhek*, in *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, 10, 1930, blz. 143-160, ook verschenen in de bundel Warmondse bijdragen nr. 9, 1976, en ELO, Huisarchief Warmond, inv. nr. 280.
- 21 F.C.J. Ketelaar, *Oude zakelijke rechten*. Leiden/Zwolle, 1978, blz. 115. Zie ook F.A. Holleman, *Rechtsgeschiedenis der heerlijke veren in Holland*, (z.j.).
- 22 Aantekeningen uit Oud archief gemeente Warmond in Collectie A.G. van der Steur, inv. nr. 344, blz. 16.
- 23 *Het dagboek van Magdalena van Schinne (1786-1795)*, inleiding en vertaling uit het Frans door Anje Dik, Hilversum, 1990, blz. 59.
- 24 Aantekeningen uit Oud archief gemeente Warmond in Collectie A.G. van der Steur, inv. nr. 344, blz. 18.
- 25 Anton van Duinkerken, *Verzamelde geschriften III*, Utrecht/Antwerpen, 1962, met hoofdstuk Petrus Hesseveld, blz. 146 en volgende.